

DIALOG FILOSOFIC

COMORILE UITATE ȘI ASCUNSE ALE FILOSOFIEI RUSE

Când vorbim despre istoria filosofiei, de obicei luăm în considerare moștenirea greacă a filosofiei și gândirea occidentală, a căror contribuție la evoluția filosofiei moderne a fost deosebită. Nu putem uita raționalismul filosofic specific Evului Mediu sau cel cartezian, pentru a nu mai aduce în discuție fenomenologia germană a secolului XX, ai cărei reprezentanți cei mai importanți au fost fără îndoială Franz Brentano, Edmund Husserl și Martin Heidegger.

Dar ce am putea spune dacă ar trebui să vorbim despre o lume filosofică mai puțin cunoscută, dar la fel de importantă? Din acest punct de vedere avem oportunitatea de a ne referi la istoria filosofiei ruse care se definește cel mai bine prin teologia ortodoxă dezvoltată de Serghei Bulgakov, dar mai cu seamă prin literatura lui Lev Tolstoi și a lui Dostoievsky. De fapt, se poate spune că cel mai mare filosof rus a fost Dostoievsky ca urmare a faptului că personajele sale exprimă o adevărată neliniște filosofică, dar nu în ultimul rând o revoluție filosofică.

Scopul interviului de mai jos constă în încercarea de a evidenția frumusețea uitată a filosofiei ruse, care contribuie nu numai la evoluția filosofiei europene, ci și la trezirea sa. În acest sens, s-ar putea pune următoarea întrebare: cum ar trebui să înțelegem filosofia rusă de vreme ce cultura rusă nu a fost caracterizată cu adevărat de filosofia ca atare? Nu, cultura rusă nu a avut poate o filosofie practică, dar a avut misterul ontologic care exprimă cel mai bine adevărata filosofie împreună cu întreaga sa bogăție.

Acest interviu a fost realizat prin intermediul comunicării electronice, în luna aprilie a anului 2015. Dorind să port un dialog amplu despre istoria filosofiei ruse, am trimis o scrisoare de intenție, însoțită de biografia personală, Institutului de Filosofie din cadrul Academiei de Științe a Rusiei, prezentând pe larg scopul demersului meu, iar secretara acestuia, doamna Alexandria Yakovleva, mi-a facilitat corespondența cu dr. Anatoly Chernyaev – Șeful Catedrei de Istorie a Filosofiei Ruse în cadrul Institutului de Filosofie, Academia de Științe a Rusiei, dr. Vladimir Sidorin – Cercetător în cadrul Institutului de Filosofie, Academia de Științe a Rusiei și cu dr. Ksenia Vorozhikhina – Cercetător în cadrul Institutului de Filosofie, Academia de Științe a Rusiei.

Astfel, cei trei reprezentanți ai Institutului de Filosofie din cadrul Academiei de Științe a Rusiei au avut bunăvoința de a analiza cu deosebită atenție chestionarul meu, trimițându-mi răspunsurile pe adresa de e-mail personală.

Tudor Petcu

Participă la dialog:

Dr. Anatoly Chernyaev – Șeful Catedrei de Istorie a Filosofiei Ruse în cadrul Institutului de Filosofie, Academia de Științe a Rusiei

Dr. Vladimir Sidorin – Cercetător în cadrul Institutului de Filosofie, Academia de Științe a Rusiei

Dr. Ksenia Vorozhikhina – Cercetător în cadrul Institutului de Filosofie, Academia de Științe a Rusiei

1. Înainte de toate, aș dori să știu care sunt principalele contribuții ale filosofiei ruse la cea occidentală. În general, auzim doar de funda-

mente grecești ale filosofiei occidentale, după cum Whitehead sau Bertrand Russell se exprimau, însă am convingerea fermă că în același timp

există și anumite fundamente rusești ale filosofiei occidentale, aspect care din păcate este încă insuficient de cunoscut în zilele noastre. De aceea, aș aprecia foarte mult dacă ați putea aduce lămuriri cu privire la acest subiect extrem de important.

Ksenia Vorozhikhina: Dacă ar trebui să vorbesc despre influența filosofiei ruse asupra celei occidentale, primul nume care îmi vine în minte este Dostoievsky. Autorul romanelor *Demonii*, *Crimă și pedeapsă* și *Frații Karamazov* este considerat unul dintre precursorii lui Nietzsche. Opera lui Nietzsche (*Cazul Wagner* sau *Antihristul*) este plină de aluzii la scrierile lui Dostoievsky. Nietzsche a considerat că romanele sale reprezintă cel mai valoros material psihologic din câte a cunoscut vreodată. La un moment dat scrie: „Dostoievsky este din întâmplare singurul psiholog de la care am avut ceva de învățat; el face parte din categoria celor mai prețioase comori din viața mea, mai prețioasă chiar și decât descoperirea operei lui Stendhal”.

Ce-am fi putut noi învăța de la Dostoievsky? Atât gânditorul german, cât și scriitorul rus mută masca ipocriziei din moralitatea elementară și aduc în evidență impulsurile iraționale care stau la baza comportamentului uman. În afară de Dostoievsky, Dostoievsky a avut de asemenea și operele altor clasici în biblioteca sa, precum: Pușkin, Gogol, Tolstoi etc.

Jean-Paul Sartre îl consideră pe Dostoievsky unul dintre predecesorii filosofiei existențialiste, întrucât el însuși a formulat principiul inițial al existențialismului: „Dacă Dumnezeu nu există, atunci totul este permis”, ceea ce înseamnă că o persoană este absolut liberă și că este condamnată să își asume întreaga responsabilitate pentru acțiunile sale. Omul nu se poate baza pe nimeni, decât pe el însuși.

„Cum ne putem imagina să urmeze ceva după *Moby Dick*, *Procesul*, *Zarathustra*, *Demonii*?” – se întreabă Camus în eseu *Rebelul*. Camus credea că *predica* lui Dostoievsky a fost profetică pentru tot secolul XX, pentru că filosoful rus a fost cel care – cu mult înainte de Nietzsche – a profețit nașterea și evoluția nihilismului. El și-a dat seama în integralitate de pericolul unui asemenea curent de gândire, de aceea a căutat un antidot moral.

Fondatorul psihanalizei, Sigmund Freud, a oferit un portret psihanalitic al lui Dostoievsky

în *Dostoievsky și paricidul*. Aparent, freudismul a avut alte direcții rusești. Sabina Spierlein, o femeie cu origini ruso-evreiești, a subliniat în teza sa despre deconstrucție și moarte faptul că *drumul către moarte* constituie forța opusă libidoului și că nu este mai puțin puternică sau fundamentală decât instinctul sexual. Inspirată printre alții și de opera lui Vladimir Soloviev despre sensul iubirii, ea ajunge la concluzia potrivit căreia iubirea și moartea sunt în mod inextricabil împletite. Mai târziu, Freud a ținut să precizeze că Spierlein a anticipat de fapt ideile din cartea sa, *Dincolo de principiul plăcerii*, dar Karl Gustav Jung a considerat că nu a fost doar o anticipare, ci și o însușire a teoriei originale a Sabinei de către Freud.

Un alt gânditor rus mai puțin menționat este un gânditor existențialist, Lev Șestov, care a părăsit Rusia pentru Paris în 1920. S-a dovedit că ideile sale au avut un ecou mult mai puternic în Europa decât în Rusia.

Numele lui Șestov a fost destul de cunoscut printre filosofi occidentali în perioada 1920–1930. Scrierile sale au fost apreciate de către André Gide; a fost prieten cu Edmund Husserl, Martin Buber și Jules de Gaultier. Șestov a colaborat cu Lucien Lévy-Bruhl și a făcut cunoștință cu Max Scheler, Martin Heidegger, Paul Desjardins, Charles du Bos, André Malraux, Jacques Maritain. Șestov, ca și Berdiaev, a avut parte de diferite întâlniri la Potigny, citând din diferiți intelectuali ai lumii (André Gide, Jacques Rivière, François Mauriac, Antoine de Saint-Exupéry, Raymond Aron, Léon Brunschvig, Gaston Bachelard au fost oaspeți frecvenți la aceste așa-numite *decenii*).

Șestov a contribuit în mod însemnat la viața intelectuală din Franța, mai ales la evoluția existențialismului. De exemplu, Camus a evidențiat gândirea existențialistă a lui Camus în *Mitul lui Sisif: Eseu asupra Absurdului*. De asemenea, Gabriel Marcel a fost sub influența anumitor idei ale filosofului rus, dar la un moment le-a abandonat, respingând dorința frenetică a lui Șestov de a găsi un mod ascuns la zonele care erau inaccesibile (după cum Marcel însuși credea) pentru o minte umană.

Strălucitoarea, fascinanta filosofie a lui Șestov l-a marcat puternic pe David Herbert Lawrence, scriitor și poet popular, autorul mult discutatului roman *Iubitul Doamnei Chatterley*, care a scris prefața la traducerea engleză a scrierii lui Șestov, *Apoteoza netemeiniciei*. De asemenea, și poetul, și jurnalistul John Middleton Murry,

eseistul și poetul polonez Czelaw Milosz. Ca și poezii David Gascoyne și Yves Bonnefoys, au fost influențați de Șestov.

Între 1923 și 1925 a fost mentorul lui George Bataille, contribuind la devenirea sa ca filosof. Șestov i-a deschis lui Bataille lumea *subterană*: l-a sfătuit să îl citească pe Dostoievsky (opera lui Dostoievsky a devenit una dintre cele mai importante surse ale inspirației lui Bataille), să studieze istoria filosofiei, mai ales operele lui Pascal, Nietzsche, Platon și Plotin. Bataille avea în plan inclusiv să scrie o carte despre Șestov, dar planul său nu s-a concretizat niciodată. Cu toate acestea, Bataille – împreună cu fiica lui Șestov, Tatyana Berezovsky-Șestova – a tradus cartea *Dumnezeu în învățăturile lui Tolstoi și Nietzsche* în franceză, care a fost publicată în 1925. Deci, Șestov a jucat un rol destul de important în evoluția ideilor lui Bataille, influențând înțelegerea sa asupra lui Dumnezeu, a filosofiei și umanității. Dar cel mai *ortodox* urmaș al lui Lev Șestov s-a dovedit a fi poetul și filosoful existențial francez Benjamin Fondane, român la origine. Ideile și conceptele lui Șestov de persecuție, rătăcire, exil, singurătate și teamă, angoasă și disperare, absurditatea existenței umane, opoziția dintre credință și rațiune, Ierusalim și Atena au devenit parte a universului lui Fondane. Bazându-se pe ideile lui Șestov, Fondane a dezvoltat propria sa versiune a filosofiei existențialiste și a teoriei poetice.

Nu în ultimul rând, ar trebui să îi menționăm pe acei gânditori născuți ruși care au devenit parte integrală a culturii intelectuale străine, cum au fost de exemplu sociologul ruso-american Pitirim Sorokin, exilat din Rusia în 1922, istoricul și filosoful științei Alexandre Koyré (Koyransky), Alexandre Kojève (Kozhevnikov), ale cărui interpretări asupra lui Hegel s-au reflectat în lucrările multor gânditori europeni, precum Jean-Paul Sartre, Georges Bataille, Jacques Lacan, Maurice Merleau-Ponty, Michel Foucault etc.

Dacă discutăm despre filosofii sovietici, ar trebui să îl menționăm pe Michael Bakhtin. Bakhtin a avut o puternică influență asupra constructivismului social (Peter Bergman, Thomas Luckman) și asupra semioticii (Julia Kristeva, Tzvetan Todorov). Nu în ultimul rând, anarhistul Mihail Bakunin și Vladimir Lenin sunt persoane extrem de cunoscute în cercurile intelectuale europene.

Vladimir Sidorin: Tradiția filosofiei religioase ruse începe cu binecunoscutele *Scrisori*

filosofice ale lui Piotr Chaadaiev, cu contradicția dintre Slavofili și Occidentalofili, dar și cu opera lui Vladimir Soloviov. Vârful acestei tradiții este de obicei asociat cu Nikolai Berdiaev, Serghei Bulgakov, Pavel Florensky, Semyon Frank, Nikolai Lossky pe lângă alți câțiva, care și-au elaborat opera în prima jumătate a secolului XX, atunci când filosofia occidentală avea o tradiție filosofică de secole. De-abia este posibil despre *influența rusă asupra filosofiei occidentale*. Iar cu privire la contribuția filosofiei ruse la cea occidentală, o consider a fi mai degrabă limitată. Exceptând personalismul și existențialismul, mai ales cel orientat înspre valorile creștine, filosofii ruși nu au avut o contribuție decisivă la principalele școli de gândire filosofică din secolul XX. Nu pentru că nu ar fi vrut, ci pentru că nu au fost auziți sau probabil pentru că nu au putut fi auziți. Aproape toate marile școli filosofice ale secolului XX au avut fundamente non-religioase. Acest fapt a antagonizat premisele filosofice ale gânditorilor ruși. Poate Lev Tolstoi și Dostoievsky pot fi considerați excepții datorită infulenței lor asupra culturii globale, ceea ce a fost fundamental. Dar ei au fost înainte de toate scriitori, nu filosofi în adevăratul sens al cuvântului. Influența lor a fost determinată de geniul lor artistic, nu de gândurile filosofice dezvoltate în sens conceptual.

2. *Aș fi extrem de interesat să aflu mai multe detalii cu privire la tradiția generală, sau să spunem abordarea, care a caracterizat filosofia rusă de-a lungul existenței sale. Știu că această întrebare este mult prea generală, iar un paragraf nu ar putea cuprinde o istorie atât de complexă, dar consider că un răspuns ar fi necesar și relevant pentru cei care doresc să descopere profunzimea filosofiei ruse.*

Vladimir Sidorin: Filosofia ca abordare pur și simplu teoretică nu a câștigat niciodată teren în cultura rusă. De obicei, atunci când vorbim despre filosofia rusă, în primul rând ar trebui să luăm în considerare gândirea filosofico-religioasă rusă care a înflorit în prima jumătate a secolului XX. Religiozitatea profundă, intențiile sintetice, antropocentrismul, panmoralismul, preocuparea intensă pentru sensul istoriei lumii, atenția specială acordată problemelor sociale – toate acestea sunt considerate caracteristici specifice filosofiei religioase ruse. Și, apropo, multe dintre aceste atribute au putut fi regăsite în diferite școli filosofice

seculare, dezvoltate pe teritoriul rus. Prin cele menționate mai sus, mă refer la întregul marxism rusesc și la populism, care, de exemplu, a avut o intensitate emoțională deosebită subliniată de către diferiți cercetători cu baze semireligioase.

Ksenia Vorozhikhina: Desigur, filosofia rusă s-a dezvoltat sub puternica influență a celei occidentale și a încercat să rezolve aceleași probleme, dar dintr-un unghi diferit.

De exemplu, procesul cognitiv a fost considerat de o anumită cantitate de gânditori ruși nu o operație logico-discursivă pură, ci un act de *comprehensiune holistică*, îmbrățișând voința, rațiunea și iubirea, întemeiate pe bazele unei sinteze a științei, religiei și filosofiei. În general, o critică a raționalismului este oarecum comună în tradiția filosofică rusă.

Noțiunea de *sobornost* (unitatea oamenilor bazați pe iubire) joacă un rol semnificativ în istoria filosofiei ruse. A fost introdusă în context filosofic de către Alexei Khomyakov și dezvoltată mai departe de către filosofi religioși (Vladimir Soloviov, Semyon Frank, Pavel Florensky etc.) în a lor metafizică a unității (*vseedinstvo*). Această noțiune la rândul ei a avut ecou dintr-un anumit punct de vedere în abordările filosofice și religioase ale lui Narodniki care a utilizat termenul *comunitate* (*obshinnost*).

Subiectele cosmologice au fost discutate în calitate de sofologie (Vladimir Soloviov, Serghei Bulgakov, Pavel Florensky), dar și în tradiția cosmismului rusesc (Nikolai Feodorov, Vladimir Vernadsky, Alexander Chizhevsky etc.).

Începând cu Evul Mediu, filosofi ruși au continuat să caute o identitate națională și idei care să fie specifice unui stat întru totul rus în istorie. Acest aspect a avut un caracter escatologic: misiunea Rusiei a căutat să asigure o salvare universală și prin urmare să determine soarta finală a lumii. Mulți gânditori religioși au recunoscut criza Bisericii contemporane și au căutat o reînnoire a creștinismului nu numai pentru Rusia, ci pentru întreaga umanitate.

Probabil cea mai frapantă contribuție la filosofia rusă a fost realizată de către filosofi *amatori*. Chiar s-ar putea spune că în Rusia filosofia s-a dezvoltat în afara mediului academic și universitar și la un moment dat a devenit conexasă literaturii, criticii și jurnalismului.

Filosofia rusă ca întreg luptă pentru unitatea minții și a ființei și pentru integrarea teoriei și a practicii.

Anatoly Chernyaev: Nikolai Berdiaev face în cartea sa, *Cunoașterea de sine*, următoarea mărturisire: „Moștenesc tradiția slavofililor și a occidentalofililor, Chaadaev și Khomiakov, Herzen și Belinsky, și chiar Bakunin și Chernzeshevsky, divergența dintre viziunile lor asupra lumii, și dincolo de orice, pe Dostoievsky și Tolstoi, ca și pe Vladimir Soloviov și Nikolai Feodorov”. Lista numelor poate continua, include creștini și atei, eretici și credincioși, anarhiști și adepți ai statalității. Această listă paradoxală demonstrează că tradiția în filosofie nu este predeterminată de identitățile conceptuale, nici de cele ideologice sau sociale. Tradiția și caracteristicile tipice filosofiei ruse se manifestă ele însele nu numai în idei, dar și în condițiile istorice ale ființei, și în final la nivelul vectorilor existențiali fără de care ideile ar fi destul de goale în interior...

Lipsa unei tradiții viabile, stabile și ferme a educației filosofice și slăbiciunea instituțională a filosofiei ruse în general sunt responsabile pentru trăsăturile idiosincratice care domină forma și conținutul filosofiei ruse. Iar în ceea ce privește renunțarea, toate formele istorice dominante de filosofare în Rusia nu au fost de specialitate.

În locul dezabterilor academice, avem mai degrabă argumente emoționale în cadrul întâlnirilor cercurilor literare. Ideile filosofice au fost adesea exprimate în formă lirică (Mihail Lomonosov, Feodor Tyutchev și Athanasius Fet), precum și în ficțiune (Alexander Radișev, Feodor Dostoievsky și Lev Tolstoi), chiar și în muzică (Alexander Skryabin și Vladimir Martinov) și în artele vizuale (Nikolai Rörich). Cu câteva excepții, cei mai influenți gânditori nu au apărut din domeniul academic al filosofiei, lipsiți adesea de un grad universitar (Gregory Skovoroda, Visarion Belinsky și Nikolai Berdiaev).

În ceea ce privește substanța, deficiențele bazei educaționale și cultura filosofică slabă au rezultat în general din dependența de importurile culturale, interpretând majoritatea scrierilor filosofice imitative și derivate. S-ar putea spune că istoria filosofiei ruse subzistă în ceea ce s-ar putea numi asimilarea întârziată și interpretarea *trend*-urilor filosofice europene majore – Iluminismul Francez, Idealismul German, Pozitivismul, Nietzscheanismul, Marxismul etc. Alexander Pușkin a fost destul de realist pentru a scrie următoarele rânduri: „Toată cunoașterea și toate cunoștințele pe care le posedăm încă din copilărie provin din cărți străine”. Raportat la speculația pesimistă a lui Semyon Frank,

filosofia rusă ar trebui considerată „...în aceeași ordine de idei cu filosofia Olandei, Spaniei sau Suediei, țări situate în afara masei acestei arii de efort cultural. În general, nu oferă nimic unic la nivel național și eșuează în a adăuga ceva substanțial la marile realizări ale gândirii europene occidentale”.

Autorii ruși din secolul XIX au fost împiedicați să contribuie la dezvoltarea unor asemenea arii filosofice fundamentale precum ontologia sau epistemologia prin propria lor originalitate. Eforturile lor de a aborda asemenea subiecte au luat adesea forma unor încercări de a demola dintr-o dată marile bastioane intelectuale precum kantianismul sau pozitivismul în vederea golirii spațiului pentru întemeierea propriei lor *metafizici pozitive*. Oricum, doar o mână de filosofi au reușit să dezvolte sisteme filosofice complete, și aceștia au reprezentat generația pre-revoluționară târzie (Serghei Bulgakov, Semyon Frank, Nikolai Lossky și Lev Karsavin).

Încercarea de construcție a unor sisteme conceptuale a fost mai puțin populară în rândul gânditorilor ruși decât captarea caracterului special al înțelepciunii ruse și a destinului și misiunii speciale a Rusiei în reflectări istoriografice. Încercările de a stabili o *filosofie nativă a Rusiei* (după cum o definea Alexei Vvedensky), dar și de a interpreta cultura și istoria Rusiei ca fiind menite pentru o misiune specială (așa-numita *idee rusă*) au fost un amuzament favorit cu filosofii ruși. Este cu adevărat simbolic faptul că prima mare lucrare a gândirii ruse care ne-a atins (*Predică despre lege și har* de Ilarion al Kievului) a ținut să abordeze doar destinul istoric ales al Rusiei.

În Rusia, filosofia a fost în mod tradițional asociată cu libertinajul religios și politic. De aceea, arhetipul gânditorului încarcerat a fost dominată de-a lungul istoriei Rusiei. De exemplu, Daniil Zatochnik (al cărui *prenume* este de fapt un echivalent pentru *prizonier*, conform etimologiei ruse), Maxim Grecul, Yuri Krizhanich, Avvakum Petrov, Alexander Radișev, Nikolai Cernîșevsky și Piotr Kropotkin, doar pentru a menționa câțiva. La fel și în cazul fenomenului *cripto-literaturii*, dacă operele literare care, conținând gânduri *inoportune*, ar fi distruse sau interzise, i-ar atinge (afecta) pe cititorii epocii mai târziu (precum *Cartea despre sărăcie și bogăție*, de Ivan Posohkov, *Despre corupția morală în Rusia*, de Mihail Șerbatov, *Drumul de la Sankt-Petersburg la Moscova*, de Alexander Radișev). Multe cărți au fost copiate

de mână între secolele XVII și XX, în ciuda amenințărilor de represiune (epistolele patriarhilor bisericii ortodoxe de stil vechi, lucrările gânditorilor decembriști, scrisoarea lui Belinsky către Gogol, Confesiunile lui Bakunin etc.).

O altă circumstanță caracteristică este faptul că gânditorii proeminenți au devenit adesea exilați. Printre ei gânditorii liberi ai Evului Mediu (Feodosy Kosoy, Artemi Troițky etc.), opoziții regimului țarist (Andrey Kurbsky, Alexander Herzen, Mihail Bakunin, Piotr Tkacev, Piotr Kropotkin etc.), un grup strălucitor de gânditori ai emigrației post-revoluționare (Nikolai Berdiaev, Serghei Bulgakov, Ivan Ilyin, Nikolai Lossky, Semyon Frank etc.), ca și disidenții sovietici (precum Alexander Zinoviev și Alexander Piatigorsky).

S-ar putea spera că exilarea filosofilor ruși, alături de interzicerea lucrărilor filosofice și scoaterea lor din circulație, oricum, secolele de experiență, nu au trecut în zadar, iar gânditorii ruși au dezvoltat o anumită rezistență morală care a influențat modul lor de viață, ca și modul lor de gândire. Chiar și reprezentanții mai tineri ai profesiei filosofice care nu avut parte de o primă experiență a statului represiv sunt de asemenea conștienți de faptul că a fi filosof este o alegere existențială, iar a fi filosof în Rusia implică o doză foarte mare de curaj.

3. *Cum ați defini și înțelege semnificația filosofică și chiar metafizică a operei lui Dostoievsky? Sunt convins că acest scriitor renumit a reprezentat o adevărată sursă de inspirație pentru mulți filosofi ruși pentru că în literatura sa el a adus în evidență foarte multe aspecte filosofice provocatoare.*

Vladimir Sidorin: Semnificația filosofică a operei lui Dostoievsky este definită de capacitatea sa inegalabilă de exprimare și descriere a naturii umane contradictorii și conflictuale. Sufletele personajelor lui Dostoievsky reprezintă scena de luptă permanentă, conflictele și ciocnirile dintre bine și rău, credință și necredință, idealuri și realitate. Iar cu privire la ideile metafizice ale lui Nikolai Berdiaev, care s-a aflat sub influența considerabilă a lui Dostoievsky, l-a numit nu doar un *geniu dialectic*, dar și *cel mai mare metafizician rus*. Dar este necesar să luăm în considerare că metafizica a fost pentru Berdiaev mai degrabă o perspectivă decât un sistem de gândire pură, construită cu ajutorul argumentelor

raționale. Dacă ne referim la o metafizică cuprinzătoare așa cum Berdiaev face, putem fi de acord cu definiția sa referitoare la Dostoievsky. Dar mai târziu nu se știe sigur dacă a fost metafizician, așa cum au fost Spinoza sau Schelling, de exemplu.

Ksenia Voroyhikhina: Din punctul meu de vedere, Dostoievsky este un mare psiholog, care evidențiază dualitatea omului, duplicitatea din conștiința sa, oscilațiile sale cu privire la sublim, divin și lege, destructiv.

Cufundându-se în adâncimea întunecată a sufletului uman, scriitorul afirmă că există doar o singură cale de ieșire din starea împovăraătoare de haos și dezordine interioară. Dostoievsky se opune moralității elementare a unei persoane normale, sensului comun și bunăstării în calitate de condiție inumană și neautentică. Pentru scriitorul rus, omul se identifică în cele din urmă cu un capriciu, cu o fantezie, suferință, neliniști interioare, deziluzii, ezitări, dorințe nesatisfăcute etc. Dar este un pericol faptul că haosul interior va concura întru totul cu mințile omului. Dumnezeu este singura schimbare.

4. Doi filosofi ruși extrem de importanți au fost fără îndoială Vladimir Soloviov și Nikolai Berdiaev. De ce spune acest lucru? Desigur, datorită interpretării lor fenomenologice, dar nu numai. În primul rând, datorită faptului că în opera lor putem găsi o relație bine conturată între filosofie și religie. Pe de altă parte, scrierile lor sunt caracterizate și de elemente de legătură între filosofie și teologia creștină. Știm de asemenea că amândoi s-au stabilit în Occident, mai ales în Franța, o țară cu o bogată tradiție filosofică, în particular hermeneutică. Dată fiind această stare de fapt, considerați că atât Vladimir Soloviov, cât și Nikolai Berdiaev, au jucat un rol-cheie în evoluția filosofiei franceze?

Ksenia Vorozhikhina: Nu așa spune că Vladimir Soloviov a jucat un rol semnificativ în contextul filosofiei franceze. Cel puțin lucrările sale publicate în Franța (*Ideea rusă, Rusia și Biserica Universală*), în care sunt expuse ideile teoretice personale, nu au fost acceptate, fiind uitate aproape imediat după publicarea lor.

În anii 1880, iezuiții catolici din Europa și-au făcut speranțe cu privire la Soloviov. Ei credeau că posibilitatea cooperării cu gânditorul rus va spori influența lor în Rusia. Dar după

publicarea lucrării *Ideea rusă*, care inițial a fost concepută ca introducere la *Rusia și Biserica Universală*, relația lui Soloviov cu iezuiții a devenit mult mai rece. Ei chiar au încercat să împiedice publicarea acestei lucrări. Pentru cercurile pozitivistice din apropierea catolicilor, ideile lui Soloviov erau străine și incompreensibile. Pozitiviștii îl considerau un întârziat *Doctor al teologiei medievale*. Pentru teologi era prea periculos ca urmare a liberei sale gândiri – sau, dimpotrivă, indecis, instabil, vag în ideile sale. *Rusia și Biserica Universală*, împreună cu ideea refacerii unității Bisericii Creștine, conținea învățătura lui Soloviov cu privire la Sophia (Înțelepciune), care i-a speriat pe catolici. S-a dovedit că lucrările sale i-a revoltat atât pe liberali, cât și pe clerici (clericalismul formal respins al lui Soloviov, liberalismul său ulterior negat). Atât catolicii, cât și creștinii ortodocși l-au considerat un reprezentant al altora. Iezuiții, care până la acel moment îi erau prieteni, au făcut tot posibilul ca ulterior să nu facă nicio referire la învățăturile sale despre Sophia.

Vladimir Sidorin: Vladimir Soloviov și Nikolai Berdiaev sunt într-adevăr cei mai importanți și cunoscuți filosofi ruși în Occident. După cum știm, Berdiaev i-a cunoscut bine pe Jacques Maritain și Gabriel Marcel. La un anumit nivel a avut un oarecare impact asupra cercurilor filosofice din jurul jurnalului *Esprit* publicat de către Emmanuel Mounier și a inițiat personalismul. Influența lui Berdiaev a fost determinată de temele din filosofia sa, care a fost foarte apropiată de spiritul existențialist și umanist al filosofiei franceze contemporane din vremea sa, pe de o parte. Pe de altă parte, a fost influențată de activitatea sa literară, publicistică și publică. Berdiaev s-a amestecat în climatul intelectual al Franței, care l-a înconjurat în anii '30. Oricum, ar fi o exagerare să spunem că el a jucat un rol-cheie în evoluția filosofiei franceze. Scrierile sale nu au fost singura sursă, dar pentru Marcel și Mounier au fost principala inspirație. Acei filosofi nu au reprezentat masa filosofică a Franței la vremea aceea. În spatele interesului pentru filosofia lui Soloviov, au mai fost și alte câteva motive – intențiile sintetice ale filosofiei sale, ideea reunificării dintre Orientul și Occidentul creștin care atrăgea atenția intelectualilor cu orientări religioase și teologilor, aceștia din urmă reprezentând un cerc relativ restrâns. Aflându-se în exil, gânditorii creștini au contribuit de asemenea la un interes sporit pentru munca lor uitată. Acest fapt a contribuit

în mod însemnat la originea studiilor lui Soloviov în Occident. El a fost receptat mult mai puternic în Germania decât în Franța. Cercetătorii germani și-au păstrat interesul pentru moștenirea lui Soloviov până la jumătatea secolului XX, atunci când majoritatea studiilor filosofice asupra lui Soloviov au scăzut considerabil. De exemplu, un proiect fundamental de pregătire și publicare a operelor lui Soloviov în opt volume a durat mai mult de un sfert de secol (1953–1979). Prin urmare, nu se prea poate vorbi despre o influență reală a filosofiei lui Soloviov în evoluția filosofiei franceze.

5. Consider că ar trebui să evidențiem un alt subiect esențial pentru discuția noastră și când spun asta, mă refer la distincția dintre filosofia rusă și cea sovietică. În acest caz, m-ar interesa să aflu care ar fi principalele caracteristici ale filosofiei sovietice astfel încât cititorii noștri să înțeleagă faptul că filosofia rusă și cea sovietică nu sunt același lucru. Cred că avem responsabilitatea etică și morală de a spune că filosofia rusă, cu propria sa deschidere și unicitate spirituală, este una spectaculoasă și unică, și nu ar fi putut niciodată să devină parte a așa-zisei filosofii sovietice.

Anatoly Chernyaev: Ideea conform căreia între filosofia rusă și cea sovietică s-a întins un abis de netrecut este doar un mit. O asemenea interpretare este tendențioasă și nu are o bază reală. Deci, voi începe cu faptele și apoi mă voi referi la generalizări. Nu este niciun secret faptul că nu toți filosofii, inclusiv cei religioși, au emigrat din Rusia Sovietică. Câțiva dintre ei au ales să rămână, și au făcut-o deliberat, în ciuda posibilității lor reale de a pleca. Pur și simplu nu se puteau imagina pe ei înșiși aflându-se departe de țara lor natală, de cultura rusă.

Cei mai cunoscuți dintre gânditorii care au rămas în Rusia Sovietică sunt Gustav Shept, Pavel Florensky și Alexei Losev. Desigur, soarta lor a fost dramatică și chiar tragică, dar este o altă discuție. Este important să subliniem că toți voiau să-și continue activitatea de creație, nu doar să-și găsească un loc în noua realitate socială. Evident, au procedat astfel cu anumite ajustări. Fenomenologul rus Gustav Shept, care după 1971 a rămas activ în munca de publicare, a fost fondatorul Institutului de Științe Filosofice și a devenit șeful Departamentului de Filosofie în cadrul Academiei Naționale de Științe Artistice. Și chiar dacă ulterior

i s-a interzis să mai predea la Universitate, ideile sale au fost transmise de către studenți și au avut un anumit ecou în cultura filosofică din era sovietică, referindu-ne la domeniile psihologiei, teoriei artei și culturii și istoriei filosofiei.

Sofiologul Pavel Florensky nu s-a raportat în Rusia Sovietică doar la știința materialelor electronice sau la protecția valorilor culturale ale Mănăstirii Sfânta Treime-Sfântul Serghe. De asemenea, el a scris o utopie, *Structura de stat anticipată în viitor*, unde rolul de conducere este atribuit noii elite de partid. Deși acest text a fost scris în închisoare, el nu este deloc o întâmplare, ci rezultatul unei serii de reflecții serioase. Este o asumție potrivit căreia în 1920 Florensky s-a asociat cu Leo Troțki: amândoi au împărtășit un interes pentru proiectele și experimentele sociale extravagante.

Un alt reprezentant al sofologiei ruse, Alexei Losev, a fost o punte de legătură între *Epoca de Argint* și epoca sovietică. El a devenit mentor pentru mulți filosofi cu orientări idealiste ai anilor șaizeci, sau altfel spus pentru șaizeciști (Serghei Averincev, Vladimir Bibikhin, Viktor Bychkov, Arseni Guliga), care au avut o influență majoră asupra culturii filosofice a Rusiei în ultimele decenii.

Oricum, dincolo de aceste figuri iconice, au fost și alții mai puțin cunoscuți, dar nu mai puțin remarcabili. De exemplu, Valerian Muraviev – filosof sofiologist și cosmist, care prima dată nu a acceptat Revoluția din Octombrie, criticând foarte dur bolșevismul în cartea *Din adâncuri* (1918). Apoi și-a reconsiderat atitudinea și a început să abordeze sistemul socialist ca o încercare modernă de a introduce vechile aspirații teocratice în spiritul celei de-a *Treia Rome*.

De asemenea, Serghei Durilin, fostul secretar al Societății Religioase și Filosofice în Memoria lui Vladimir Soloviov, gânditor sofiologist și poet simbolist, a fost într-un totu integrat în societatea sovietică. Urmând exemplul lui Serghei Bulgakov, el a devenit după Revoluție preot, dar mai târziu a fost forțat să renunțe la preoție – portretul realizat de Mihail Nesterov și intitulat *Gânduri grele* (1962) ilustrează scena în care face această dificilă alegere. În loc de a sluji ca preot, Durylin a preferat să servească cultura rusă ca profesor sovietic. El a fost decorat și de Ordinul Steagul Roșu al Muncii. În același timp nu ar trebui să uităm că a luat parte la evenimentele din 1905 de

partea revoluției. Prin urmare, calea lui Durylin a fost una directă, simplă, așa cum a fost cazul tuturor filosofilor religioși ai *Epocii de Argint*.

Într-adevăr, aproape toți liderii renașterii filosofico-religioase ruse nu s-au întors la religie imediat, ci abia după ce au plătit tribut doctrinelor sociale și filosofice seculare, în particular Marxismului (Nikolai Berdiaev, Serghei Bulgakov, Piotr Struve, Semyon Frank). Unii au încercat să îmbine gândirea creștină cu radicalismul religios (Valentin Sventsitsky, Vladimir Ern, Pavel Florensky – înțemeietorii *Luptei frâției creștine*). Prin urmare, se poate argumenta că renașterea religioasă este ceva înrudit cu programul bolșevic al acțiunii revoluționare active. Sunt doar feluri diferite de socialism utopic, forme variate de reacții ideologice la criza socială și culturală care s-a manifestat la sfârșit de secol. Filosofia religiei din Rusia, asemenea culturii *Epocii de Argint* în integralitatea sa, și-a exprimat manifestarea modernistă. Din acest punct de vedere, nu există niciun obstacol fundamental între filosofia religioasă rusă și marxismul rusesc.

Apropo, a existat o legătură directă între ele – așa-numita *construcție divină*, mai degrabă o mișcare ideologică influentă. Nu este surprinzător faptul că anumiți reprezentanți ai filosofiei religiei au susținut Revoluția Rusă cu entuziasm și chiar au încercat să ia parte la acest experiment social. În același timp, filosofia marxismului sovietic a împletit principiile comunității, *sobornost*, paternalismul, cu ideologia și dogma ortodoxă, mesianismul, utopianismul gândirii pre-revoluționare ruse.

Vladimir Sidorin: Dacă prin filosofia sovietică înțelegem doctrina marxistă oficială, atunci a fost inflexibil fixată de anumite dogme: conștiința a fost determinată de stări, cultura a fost suprastructură ideologică deasupra relațiilor de producție, singura metodă filosofică a fost dialectica simplificată de către marxism-leninism. Teoria lui Lenin a reflecției a fost predominantă în gnoseologie. Teoria lui Marx a stadiilor sociale și economice a fost predominantă în filosofia istoriei... Dar au fost și intelectuali care au încercat să gândească independent în ciuda acestei ideologii fixate inflexibil. Aceștia au fost, de exemplu, A. M. Deborin, care a încercat să dezvolte dialectica materialistă criticând mecanismul; cercetarea estetică a lui M. A. Lifschitz; opera lui E. V. Ilyenkov.

În ciuda premiselor marxiste, toți aceștia au fost nevoiți să își elaboreze opera sub o puternică influență ideologică. Mulți gânditori au fost nevoiți să își amâne publicarea lucrărilor, cum a fost cazul lui M. M. Bakhtin. Mulți gânditori și-au ales acele domenii de cercetare care le-au dat anumite posibilități de gândire relativ independentă. A cauzat apariția unor puternice școli de cercetare istorică sau de idealism german, logică, filosofia științei și altele. În același timp, A. F. Losev, una dintre cele mai proeminente figuri ale filosofiei religioase ruse, a trăit și a creat în perioada sovietică. Prin urmare, filosofia sovietică este un fenomen istorico-filosofic foarte specific, eterogen și complicat, pe care cercetătorii ruși abia au început să îl investigheze.

Ksenia Voroyhikhina: Cred că filosofia în Rusia Sovietică a devenit la un anumit nivel un fel de continuare a politicii cu alte mijloace. A fost o înțelegere comună potrivit căreia filosofia era menită să rezolve cele mai practice probleme de viață. Perioada aceasta ar putea fi numită *panfilosofism*.

Principalele propoziții și categorii ale materialismului dialectic au fost studiate și analizate în detaliu. Marxismul a fost utilizat ca metodologie universală pentru implicațiile teoretice și practice în domeniile diferitelor științe. Dar a fost doar o perioadă. Istoria filosofiei sovietice a fost până la urmă omogenă.

O foarte puternică școală de istorie a filosofiei a fost organizată în conformitate cu filosofia sovietică. Unii dintre cei mai importanți cursanți ai acestei școli au fost Aleksei Losev, Valentin Asmus, Vasili Sokolov, Arseni Guliga, Tamara Dlugach, Gennady Mayorov, Piama Gaidenko, Anatoly Zotov, Erikh Soloviov, Nina Yulina, Irena Vdovina, Nelly Motroshilova, Aleksei Rutkveich, Mihail Gromov etc. Probabil, studiile *critice* de filosofie occidentală burgheză, evidențierea fiind îngustă și unilaterală, au dat acestor autori ruși posibilitatea de a scrie mai liber despre problemele care depășeau sfera teoriei marxiste. A rezultat un anumit *trend* istorico-filosofic, după cât pot să presupun, care este destul de evident în filosofia rusă, chiar și în zilele noastre.

6. *Ce ați putea spune despre filosofia contemporană rusă? Dincolo de această întrebare generală, mi-ar plăcea să știu dacă se poate vorbi despre un anumit postmodernism filosofic rusesc, asemănător oarecum celui occidental.*

Anatoly Chernyaev: Deceniile postsovietice pot fi considerate perioada favorabilă asimilării continue a elementelor de gândire occidentală, după un secol de izolare. Asemenea momentelor când pozitivismul rusesc, personalismul rusesc, neokantianismul rusesc, fenomenologia rusă și marxismul rusesc au ieșit la suprafață, anii '90 au cunoscut evoluția postmodernismului, hermeneuticii, psihoanalizei, existențialismului, antropologiei filosofice, studiilor de gen etc. (făcând abstracție de domeniile de cercetare legitimate în era sovietică, precum filosofia științei sau structuralismul). O anumită muncă preliminară a fost realizată de către foști specialiști ai *criticii concepțiilor burgheze*, dintre care unii și-au asumat cu succes rolul reprezentanților exclusivi ai anumitor filosofi occidentali faimoși în Rusia, dobândind la un moment dat statutul de guru al *trend-urilor* filosofice în rândurile oamenilor tineri.

Postmodernismul și hermeneutica au fost integrate în științele umane sovietice încă din anii '70 și '80, având masca conceptualismului de la Moscova și a proiectelor culturale și filosofice dezvoltate de Mihail Bakhtin, Yuri Lotman, Vladimir Bibler, Mihail Petrov și Merab Mamardașvili.

Odată ce Iron Curtain a coborât, studiul surselor occidentale la scară mare a început. Asemenea oricărei alte mișcări nonconformiste (bazată pe filosofie și asociată cu estetica avangardistă), postmodernismul s-a dovedit a fi de un interes particular pentru generația mai tânără. Iar referitor la forma și mesajul operelor acelor postmoderni ruși care au reușit să devină prea mari pentru *filosofia prefațelor*, precum Vladimir Bibikhin, Valeryi Podoroga, Serghei Zenkin, Mihail Ryklin, Helen Petrovskaya și Oleg Aronson, ar trebui să spunem că toți aceștia sunt adesea caracterizați ca având o *filosofie literară*.

Chiar dacă postmodernismul a fost strict poziționat ca filosofie avangardistă, nu este surprinzător că ar trebui să înflorească pe pământ rusesc. Înainte de toate, în ciuda caracterului inert al culturii ruse în general, elitele intelectuale ale orașului-capitală întotdeauna au fost cunoscute ca ținând seama de înțelepciunea lumii occidentale. Apoi, gândirea rusă a fost întotdeauna asociată cu estetica. Deja în zilele Vechii Rusii, formele artistice non-verbale reușeau să transmită idei profunde și substanțiale, și acesta este un motiv pentru care Georgy Wagner, specialist în arhitectura

rusă veche, și-a intitulat lucrarea principală *Arta de a gândi în piatră*. Din moment ce filosofia scolastică profesionistă nu exista în acele zile, vechea literatură rusă este acum studiată cu succes ca sursă istorică și filosofică. Chiar și în epoca contemporană, accentul pus pe aspectul literar a fost caracteristic filosofiei ruse. Într-adevăr, în cele mai multe cazuri linia dintre filosofi ruși și scriitori este mai degrabă neclară; operele lui Dostoievsky și Tolstoi au devenit obiectul principal de reflecție pentru filosofi ruși ai secolului XX. În orice caz, chiar și în termeni subiectivi, asemenea gânditori precum Alexander Herzen, Konstantin Leontiev și Nikolai Berdiaev au dat voce pronunțărilor pe care mulți filosofi postmoderni le-ar putea împărtăși – critica esteticii burgheze, mitologia socială și degradarea culturală. Prin urmare, sămânța postmodernismului a apărut pe teritoriul fertil rusesc.

În Rusia modernă, acele gândiri apropiate de postmodernism pot fi rezumate ca fiind contextuale. Contextualiștii, opuși fiind celor care considerau ideile universale ca fiind valabile pentru întreaga umanitate, au nutrit ideea Rusiei exclusiviste și a Rusiei și Vestului ca lumi mutuale impenetrabile. Dihotomia dintre universalism și contextualism a fost tradițională pentru filosofia rusă începând cu opoziția dintre Slavofili și Occidenaliști. Este remarcabil că uneltele filosofice menite să servească contextualiștilor sunt în cea mai mare parte de origine occidentală. Primii slavofili au fost influențați de filosofia lui Schelling și de romantismul german, întrucât fațadele ideologice exotice ale prezentului contextualism rus ascund că același postmodernism descris mai sus a fost cuplat oricum cu doctrinele ezoterice marginale, pornind de la isihasmul bizantin și ajungând la tradiționalismul lui Guénon și Evola. Însuși numele doctrinelor, precum și terminologia și textele majorității contextualiștilor ruși sunt deliberat adâncite în paradox, iar din acest punct de vedere ne-am putea referi la *revoluția conservatoare* a lui Alexander Dughin, la *arheoavangardismul* lui Feodor Girenok, la *studiile culturale existențiale* ale lui Georgy Gachev, la *antropologia sinergetică* a lui Serghei Khoruzhi, la *filosofia națională* a lui Vladimir Varava etc. Contextualiștii încearcă să prezinte versiunea lor cu privire la filosofia *autentic rusă*, însă sfârșesc prin a crea construcții ideologice artificiale, care sunt caracterizate de o

lipsă de istoricitate. Paradoxal, contextualismul se dovedește a fi cel mai puțin *rus* și cel mai puțin un vector ideologic filosofic în Rusia modernă.

Pe de altă parte, puterea continuă enormă a unor asemenea *trenduri native* în istoria gândirii ruse ca filosofie religioasă, cosmism și euroasianism (toate acestea domină tezele filosofice și publicațiile atât în jurnalele științifice, cât și în volumele anuale) nu produce altceva decât analize retrospective a tradițiilor care deja s-au conturat în filosofie, fără a asigura astfel o continuitate creativă. Acest aspect ar trebui să fie evident după un sfert de secol de libertate filosofică.

Prin însăși natura sa, filosofia este un fenomen internațional, iar fiecare filosofie particulară are un stil propriu, Rusia nefiind o excepție în acest sens. Dezvoltarea sa se sprijină pe un dialog constant cu orientări relevante ale gândirii occidentale, ca și pe respectul continuității în interiorul tradiției ruse, sugerând teme de semnificație *eternă* pentru Rusia, menținând în acest fel identitatea filosofiei ruse.

Ksenia Vorozhikhina: Permiteți-mi să spun câteva cuvinte despre Feodor Girenok, ale cărui lucrări sunt în cea mai mare parte bazate pe tradiția filosofică rusă. Feodor Ivanovich definește filosofia sa la fel de *avantgardistă*, ca și *juxtapusă* postmodernismului, chiar dacă la prima vedere sunt destule similitudini între cele două. Postmodernismul, după cum ne arată Girenok, abandonează spațiul *interior* și empatizează cu *suprafața*. Sunt alese comunicarea și interacțiunea, în timp ce eroul arheoavantgardismului este un visător independent, care se găsește pe sine însuși într-un spațiu al liniștii, solitudinii și absurdității. Filosofia lui Girenok este vizată de nonobiectivare și implică practici de *gândire de subiectivitate* care îl elimină pe *Celălalt*, de vreme ce acest Celălalt constituie întotdeauna o cauză externă. Filosofia arheoavantgardistă insistă pe autoinducere, dar și pe învăluirea sa. Neglijază dialogul. Filosofia arheoavantgardismului se exprimă pe de o parte poetic, iar pe de altă parte, luptând pentru minimalismul rus, respingând în același timp limbajul esențialist.

Interviu și prezentare de Tudor Petcu